

Társadalom és történelem néhány megközelítési módja

Az olvasó meglepődhet azon, hogy 2014-ben egy szlovén politológus, pszichoanalitikus, filozófus, író, a ljubljana-i és számos angliai és amerikai egyetem vendégprofesszora, Slavoj Žižek (szül. 1949), egyrészt a világhírű német származású amerikai filmrendező, Ernst Lubitsch (1892–1948) 1932-ben (más források szerint 1933-ban) készült *Trouble in the Paradise* (Zür a paradicsomban) c. filmjének, majd ettől függetlenül és ezen kívül, de ugyanilyen meglepő fordulattal, egy angol sznob úriembernek a párizsi Quartier latin-ben („Latin negyed”), a saját butasága miatt elszenvedett „leégését” elmesélő, (természetesen) franciák által terjesztett anekdota elemzésével indítja egyik népszerű, Dél-Koreában, a szülői egyetemen tartott, alább ismertetendő könyvben kiadott előadás-sorozatát.

A mű címében szereplő két főnév közül a „»paradicsom« a Történelem Végének a paradicsomára vonatkozik”, a „zür” pedig az a folyamatos válság, amely még Fukuyamát (Francis Fukuyama, amerikai történész, filozófus, közgazdász, író, szül. 1952, magyarul több fordító által lefordított, többször kiadott könyve: *A történelem vége és az utolsó ember*, Európa Kiadó) is a Történelem Vége gondolatának elvetésére kényszerítette. Gondolatmenetét az Alain Badiou (francia filozófus, író, szül. 1937) -féle „kommunista hipotézis”-re alapozza, mint „egyedül megfelelő keret”. És mivel Dél-Koreában került sor erre az előadás-sorozatra, ezért a koreai, azon belül a dél-koreai történelemről idézi egy olasz társadalomtudós, Franco Berardi (olasz író, filozófus, szül. 1949) Dél-Koreában szerzett élményeit. Berardi kiemeli Dél-Korea óriási, technikai téren elért eredményeit, ugyanakkor rámutat, hogy mindezt egy, a „kiüresedett kulturális térben végletes mértékű individualizálódás jellemzi, ami ugyanakkor a kollektív elmévé váló összedrotozotttság végső állapotát is előrevetíti”. Majd azt is megjegyzi, hogy ugyanebben az országban „legmagasabb a világon az öngyilkossági ráta... különösen a negyven év alattiak körében.” (Dicséretére válik a szerzőnek, hogy a közgazdászok által piederstálra emelt dél-koreai gazdaság kevesek által ismert lehangelő és kegyetlen oldalát, a száguldó kapitalizmus által ilyené süllyesztett társadalom és egyén agrérmé váló kiszolgáltatottságát sem rest bemutatni!)

Meglepő gondolatai folytatódnak, amikor például arról beszél, hogy a „náci antiszemizmus is megnyitott valamilyen világot... egy ellenséget... a zsidó összeesküvést.” Mert mi lett ennek szerinte az eredménye: „Teret nyit(ott) a jelentéssel bíró cselekvés számára.” (A példa gondolatmenete szempontjából ugyan érthető, ugyanakkor szerencsétlen a választása, ezért mindenesetre pontosítást és tisztázást kívánt volna, így kimondottan szinte még felhívásnak is elmenne. A legjobb megoldás azonban egy másik, ennél pozitívabb és szerencsésebb példa lett volna.) Ezzel – vagyis a szerencsétlenül megfogalmazott állásfoglalással – szemben, mi a kapitalizmus egyik fő veszélye? „Noha globális és átfogja az egész világot, stricto sensu világtalan ideológiai konstellációt tart fenn... olyan gazdasági – társadalmi rend [figyeljük meg társadalom és gazdaság a szerző számára fontos összekapcsolását! K. T.], amely de-totalizálja a jelentést: a jelentés szintjén nem globális.”

Ezek után fordulat a gondolatmenetben: Prokofjev és a sztálinizmus közötti kapcsolat mibenléte. A *The New York Times* 1991. április 21-i számából idéz egy recenziót, melynek szerzője „élesen elutasította” Prokofjev műveit, és általában nagyon rosszakat írt róla

(ti. a szerzőről). A zenei szakirodalom persze ennél jóval objektivebb – mint kiemelkedő, a 20. század zenéjét gazdagító és megújító szerzőként emlékezik meg róla, és legfeljebb futólag, csak egy – esetleg – rövid mondat erejéig említi ún. szovjet periódusát, nem beszél „örült...elmeállapot”-ról sem...

Dél-Korea után Észak-Korea vizsgálata következik. Érdekes, de inkább beteges az erről a nemzetről és „vezéreiről” adott lacani pszichoanalitikai elemzés egy „hermafrodita” Vezérről, „Valós Apáról”, „eredendő Valós Apáról”, „nem-kasztrált... mindent felfaló anyáról”, a „Valós Anyáról...” A szerző a pszichoanalízis lacani (Jacques Lacan, 1901–1981, francia orvos és pszichoanalitikus nevéből) változatát (amely ma már inkább csak teória, mint praxis) idegen szerzők (Jacques-Alain Miller, szül. 1944, francia pszichoanalitikus, J. Lacan veje, és Brian Reynolds Myers, szül. 1963, amerikai újságíró, Dél-Koreában a nemzetközi tudományok oktatója) New York-ban kiadott könyvei alapján próbálja megerősíteni és igazolni, számomra nem mindig szerencsésen...

Van valami, amiben a két Korea megegyezik: egyrészt „mindkettő posztpatriarchális társadalom, másrészt „az időtlenségnek, a voltaképpeni történelem felfüggesztésének két végleges módján alapszik Észak- és Dél-Korea végletes ellentéte.” S itt megint a kultúrából indul ki, a Propaganda című, 2012-ben készült dokumentumfilmből, melyben a „konzumerizmus”, a „kommodifikáció” (elég csúnya magyarosítás mindkét szó, igaz, jobb megfelelőket nehezen lehetne találni) és a Kulturindustrie (ez már le sincs fordítva, ennek ellenére az előző kettőnél jobban érthető) szokványos – még csak nem is hagyományos marxista, hanem közelebbről a nyugati marxista (legjobb tudomásom szerint csak egyfajta marxizmus létezik), a frankfurti iskolára jellemző – kritikáját kapjuk meg.” (Egyébként szerintem az észak-koreai „kommunizmust” talán sem Marx, sem Lenin, de talán még Sztálin sem mondaná magáénak. Jómagam pszichopata, narcisztikus, paranoid-skizoid diktatúráról és diktatőrrel beszélnék.)

A korunkról kiállított diagnózis forrásai optimista véleményt tükröznek, miszerint minden ellenkező híresztelés ellenére ma a történelem folyamán minden eddigénél jobban élünk. Példaként Braziliát, Oroszországot, Indiát, Kínát, Lengyelországot, Dél-Koreát, Szingapúrt, Perut, a szubszaharai országokat hozza fel. Ezzel szemben „a vesztesek közé csak Nyugat-Európa illetve bizonyos fokig az Amerikai Egyesült Államok tartoznak”. Végkövetkeztetése: „Nem globális krízissel van dolgunk, hanem csak azzal, hogy váltás történik a progresszió dinamikájában.” Felmerül azonban egy kérdés a hanyatló európai kapitalizmussal kapcsolatban: „Mi lép hegemóniája helyébe?” A válasz nem is annyira meglepő, mint amennyire első látásra-hallásra tűnhet: „kapitalizmus, ázsiai értékekkel.” Marxra hivatkozva kiemeli, hogy a kapitalizmus minden sikere antagonisztikus elemeket tartalmaz – ami tény, és ami Marx óta sem változott. Miután a termelés és a fogyasztás közötti kapcsolatot elemezte, beszél az amerikaiak „döntési szabadságáról”, az újonnan bevezetett betegbiztosítás előnyeiről, Nicolae Ceaușescunak a romániai „mozgásszabadságáról” alkotott „sztálini szofisztikát” utánzó véleményéről. Az adókulcsok százalékos (0 és 100% közötti) megállapításáról és gyakorlatáról szóló véleménye jól ismert nálunk is és általában mindenütt, ahol adórendszer működik, és azt is tudjuk, amit most ő is fel említ, hogy ti. az oktatás és az egészségügy helyzetének jobb vagy gyengébb fokozata a befektetések nagyságától függ (no és persze e két szolgáltatás lakosság közötti elosztásától is, lásd az ingyenes oktatást vagy betegellátást! *K. T.*)

Súlyos igazságot rejt a következő megállapítása és ezt a volt szocialista államok társadalma nagyon jól tudja és érzi: „sok félig fejlett ex-kommunista állam, ahová a fejlett országok kihelyezik termelésüket, ki vannak zsákmányolva, abban az értelemben, hogy a nyugati vállalatok olcsóbb, a volt szocialista közoktatásnak köszönhetően képzett mun-

kaerőhöz jutnak: azaz a szocialista állam ingyenesen képezte a munkaerőt a nyugati vállalatok számára.” (Egy alig és talán sokak által nem észrevett definíciózavar van a szerző mondandójában és egyébként nagyon sok más, nyugati gondolkodó megfogalmazásában: hol exkommunista, hol volt szocialista államokról beszélnek, de a köztük lévő különbséget nem magyarázzák, holott nagyon eltérő vonásokkal rendelkezik egy „ex-kommunista” és egy „volt szocialista” társadalmi rendszer.)

Žižek megint meglepő, de szimpatikus fordulattal az irodalomhoz, pontosabban a klasszikus görög irodalomhoz, majd a zenéhez – Mozart Titus kegyelme és Figaro házassága című operáihoz fordul – hogy az „Úr” és alattvalója közötti kétértelmű kapcsolatot illusztrálja: az „Úr” ugyan megkönyörül alattvalóján, azon, aki tartozik neki, ezzel azonban azt az érdekes és érdeke által diktált, talán sokak által észre sem vett, de legalábbis nem tudatos eredményt éri el, hogy „mindörökre adósok vagyunk annak, aki megbocsátott nekünk... S ugyanez igaz a mai kapitalizmusra.” (Idézet Peter Buffet-től, szül. 1958, amerikai Emmy-díjas zenész, filantróp.)

Létezik-e ma osztályharc? Alapvető kérdés. A szerző nagyon szilárdan állítja, hogy igenis létezik: vannak kiváltságos gazdagok és kizsákmányolt, „romok” között élő szegények, akiknek Peter Sloterdijk német filozófus (szül. 1947) szerint kilátásuk sem lehet sorsuk jobbítására, hiszen – véleménye szerint – „a globalizáció végső szakaszában beveződött a világrendszer fejlődési folyamata, és – kapitalista rendszerként – immár minden életfeltételt meghatároz.” Vitatható megállapítások, amelyek a nyugati társadalomtudományokban erősen tartják magukat – hogy miért, az egy külön könyv témája lehet...

Egyház és pedofília, pervertált (tehát nem magától jövő) társadalmi – rituális logika a katolikus egyházon belül, cinizmus a keresztény egyházakon belül a papok pedofil magatartásának megítélésében, majd egy újabb pszichoanalitikai kísérlet a kínai marxizmus „titkosítást titkosító” (idézőjel tőlem, K. T.) rendszeréről, amelyhez A velencei kalmár-ból vett idézet is társul, dohányzás és konzumerizmus (neologizmus, kb.: a fogyasztás dicsérete, magasztalása, fogyasztói szokások terjesztése/terjedése, K. T.), szex és pszichoanalízis, bűn és büntudat a pszichoanalízis tükrében Dosztojevszij Karamazov testvérek című regénye által illusztrálva, nyugati liberális balosok és az iszlamofóbia – megint csak a pszichoanalízis tükrében. A Hamlet és Paul Robeson Ol’Man River című dalának rövid elemzése után az I. világháború kapcsán kifejti, miért jelentheti a „fel nem robbant bombákkal teli senki földje a Grál-mítoszbeli Átokföldje új változatát”, ami „hallucinációként visszatér a Valóságba”. Elemzése itt is a lacani pszichoanalízisre támaszkodik, nem egészen szerencsésen, hiszen annak a háborúnak kegyetlen valóságát az ilyen megközelítés nemigen reprodukálhatja. De felemlíti a perui Fényes Ösvény felkelést, a cionizmus és a baloldali muszlimpártiak ellenségeskedését, a munkásosztály és a proletariátus közötti különbséget (itt Marxot idézi), és az egyptomi hadsereg véres fellépését az iszlamista tiltakozók ellen, Pál apostol rómaiakhoz írt levelét, a tálibok 2009-es hadicselekményeit, diktatúra, liberalizmus, opportunisták és kommunisták viselkedését a mai világban, felhívva a figyelmet az óvatos, nagyon körültekintő meghatározásokra, különösen olyan országok vonatkozásában, mint a fejlődő Törökország, Brazília, Svédország. Külön kiemeli a „zúrt a Paradicsomban” Irán esetében, ahol a Khomeini által kirobbantott forradalom a Nyugattal szoros szövetségben álló, ugyancsak gyorsan (és erőszakosan) végrehajtott modernizálás ellen zajlott. Nagyon reálisan, az elmúlt esztendőök közel-keleti, szintén atrocitásokba torkolló eseményeire hivatkozva bizonyítja, hogy egy diktatórikus-autoritárius rendszer megdöntése nem föltétlenül vonja maga után a társadalmi-politikai fejlődést: Egyiptomot – Mubarakot, illetve Dél-Afrikát –

Mandelát hozza fel példaként: egyik országban sem változott a tömegek, a nép helyzete, miután diktátoraikat elűzték.

És akkor a Jövő? Miben áll alakításának/alakulásának lényege, legalábbis a mai Európában?

Először is a szerző megint Bifo Berardit (lásd fentebb!) idézi, aki a Jövő építésének mai akadályait mutatja be nem éppen hízelgő szavakkal, de amelyek tagadhatatlanul mély igazságokat fednek. Íme: „Soha életünkben nem voltunk ennyire impotensek. Sohasem kukultak meg ennyire értelmiségiek és aktivisták, sohasem voltak ennyire képtelenek megtalálni a módját, hogy új lehetséges irányt mutassanak... A globális kapitalista ideológiá(nak) a megsemmisítő hatásairól tanúskodnak, amely örült, versengő munkával kapcsolta össze az individualista hedonizmust, így elfojtva a koordinált kollektív cselekvés lehetőségét... Mit lehet tenni ilyen szituációban, amelyben a tüntetések, de még a demokratikus választások is hasztalanok?” És egy konkrét javaslat: „Csak a visszahúzódas, a passzivitás és az illúziókkal való leszámolás nyithat új utat. Csakis a társadalmi versengés terepét elhagyó, önmagukra támaszkodó közösségek nyithatnak utat új remény előtt.”

Ember és természet, kutatás és etika szoros kapcsolata – még ha sokszor egyszerűsített formában is – közismert; e kapcsolat az „első, reális” (idézőjel tőlem, *K. T.*), már nemcsak a jelenre vonatkozó tényei a biotechnológia és a bioetika: az előbbi a „tudományos beavatkozások... új lehetőségeit fürkészi, [az utóbbi] morális korlátokat szab a biotechnológia által termelt lehetőségeknek.” És mire figyelmeztet a jövőre nézve a természet és az ember közötti kapcsolat, amelyről szintén nem szabad megfeledkeznünk? „... nem vagyunk képesek ellenőrzésünk alatt tartani a beavatkozásaink által kiváltott következményeket – ki tudja, mik lesznek biogenetikai mérnökösködésünk vagy a globális felmelegedés végső következményei?”

Marx, Engels, Lenin és a kommunizmus kapcsolata Žižek gyakran érintett témája. Véleménye a három szerzőről és a kommunizmusról nem minden esetben egyértelmű (ld. fentebb). Szerencsére minden bírálata ellenére komolyan, mint a világot, történelmet és társadalmakat érintő aspektusokról beszél róluk. Így például Leninnel kapcsolatban kiemeli, hogy a kommunista vezér taktikáját az adott, Oroszországbeli állapotokhoz igazította, változtatta, többek között az 1920-as évek elején, amikor látta, hogy a szocializmus nem egészen úgy alakul, ahogyan szerette és kellett volna, és ekkor már a nyugati „burzsoá kultúra és civilizáció” terjesztését kezdte hirdetni. India apropóján az idegen nyelv – jelen esetben az angol – erőszakos bevezetéséről beszél; megmagyarázza és állítja, hogy az indiaiaknak „ki kell engesztelődni” az angol nyelv használatával, mivel az „többlet-lehetőséget adó médium, a szabadság tényleges feltétele”. Praktikus magyarázata szerint „nem azzal győzzük le a kapitalizmust, hogy nem engedjük többé behatolni az angol nyelvet mint médiumot, hanem azzal, ha úgyszólván a saját pályájukon győzzük le a gyarmatosítókat.”

Politika és pszichoanalízis: Winston Churchillnek a „katonai döntés titokzatos természetéről történő töprengésével” kapcsolatban vezet elő újra az „Úr-figurát”, akinek az a feladata, hogy a komplex, érveket és ellenérveket felvonultató, nem csupán az ész igénybevevő kérdésekben döntsön, hanem „külön kell választania azokat [ti. személyeket], akik továbbra is a régi paraméterek szerint szeretnék tengetni az életüket, és azokat, akik tudatában vannak a szükséges változtatásnak.” Hegellel kapcsolatban a „szükségjogot” elemzi. Bill Gates-t mint „mai humanitáriusan gondolkodót” említi. Különös, sajátos összefüggésekben alkalmaz olyan szavakat, mint obszcén, cinikus – ezeket bizonyos szempontok alapján, többek között az „Úr” alakjával, szerepével is összekapcsolja. Ezenkívül nem sokszor tapasztalhattuk, hogy Che Gueverát és Krisztust együtt említik és

idéz, mint ő teszi. Végül, hogy megint a kultúráján maradjon, egyik eszme-futtatását egy film idézésével fejezi be: a Batman-trilógiával. Több oldalon keresztül – már-már végletes részletességgel – ismerteti, elemzi a cselekményét, a nézők többsége előtt valószínűleg soha fel nem merült etikai, erkölcsi, politikai következtetéseket vonva le a filmből...

Összegezzünk!

Žižek a legújabb kori történelem eseményeit, irányzatait, mozgását, személyiségeit próbálja magyarázni, összefüggéseket keresve közöttük, egy olyan megközelítési mód segítségével, amely gyakran, nem mindig szerencsésen, több útra ágazik, s ez a mód nem mindig válik teljesen világossá előttem (mert talán fölösleges hangsúlyozni, hogy kizárólag a saját véleményemet teszem itt és most publikussá). Szóval, miért nem mindig és nem minden világos abból, amit a szerző közöl, leír?

Úgy érzem, nem sikerül neki összebékíteni – mert objektíve nem is lehet – a pszichoanalízist mint elméletet és annak többféle irányzatát és a marxizmust mint elméletet, illetve a pszichoanalízist és kommunizmust/szocializmust mint elméletet és gyakorlatot. Ezt ő is bevallja könyve végén: „nincs könyvemnek olyan vezérmotívuma..., amely világos politikai stratégia szerint irányítaná az elemzéseket. A szerző mindazonáltal reméli, hogy a figyelmes olvasó a sokféle téma felszíne alatt meg fogja pillantani a kommunista horizontot.” Hát igen, sok és sokféle témát vonultat fel, de ezek elkerülnek minden központosító eszmét, csaponganak, itt-ott a gondolatok túlburjánzása, túlbonyolítása bizony megdolgoztatja az olvasót (ami viszont gazdag horizontokat is előre vetít, és ez csak hasznára válik az olvasónak). Igaz, ezt is bevallja ugyancsak a könyve végén: „Úgy látszik, e kis könyvem is »tartlok« [a „tattle” skót igéből, ami pillanatnyi emlékkiesést jelent], hiszen ide-oda ugrál: az adósságvezérelt gazdaságról a cyberspace fölött gyakorolt ellenőrzésért vívott küzdelemre, az arab tavasz zsákutcájáról az eurocentrizmus hiábavalóságára, az ideológiai mint felettesen nyomásáról az erőszak kétértelmű szerepére a küzdelmekben.”

A sok téma önmagában persze nem minden esetben baj, főleg ha a bennünket, a történelem jövőjét illető megoldások is felbukkannak, mint például Ukrajna és Európa közeledésének feltételei, a jog és a törvény kivételes esetekben kivételes módon történő alkalmazása, a fundamentalista mozgalmak esetében hogyan és miért kell a „szociális alkotóelemet” figyelembe venni, a liberálisok és a radikális baloldal szövetségének fontossága, a nemzeti egység létrejöttének „fennkölt pillanatai után” hogyan és miért kell a holnapra gondolni, mikor lehet és kell a „kommunisták vagyunk” jelszót magunkra alkalmazni, mi az, amit a tiltakozások során figyelembe kell venni, milyeneknek kell lennie a globális kapitalizmust megdönteni kívánó tiltakozásnak, milyen feltételekkel lehetne a magas adókulcsokat mérsékelni (ld. Thomas Piketty [francia közgazdász, szül. 1971] nagyszabású, magyarul is megjelent, *A tőke a 21. században* című művét...). Sajnos, e sok téma közül csak néhányat tudtam érinteni, azokat is gyakran csapongva, ahogyan maga a szerző is teszi; a (valószínűleg most is) megengedett terjedelem visszafogásra kényszerít, ahogyan a más szerzőket is...

(Slavoj Žižek: Zűr a Paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig. Bp., 2016, Európa Könyvkiadó, 402 p.)